

UOT: 340.1

DOI: 10.30546/EMNAA.2024.03.024

“HÜQUQ MƏNBƏLƏRİ” KATEQORİYASI

Yavərzadə Y.E.
Bakı Dövlət Universiteti

Məqalədə ən əvvəl hüquq mənbələrinin maddi, ideoloji, formal və s. mənada anlamının fərqləndirilməsinin zəruriliyi qeyd olunur. Hüquq mənbələrinin fərqli anlamı müəyyən araşdırma dəyərinə malikdir. Bunların sırasında hüquq mənbələrinin maddi mənada anlamı daha mürəkkəbdir. Bu halda mənbə qismində cəmiyyətin maddi şəraiti, onun iqtisadi münasibətləri çıxış edir.

Məqalədə xüsusi olaraq qeyd olunur ki, hüquq mənbələrinin formal mənada anlamı “hüquq formaları” anlayışı ilə üst-üstə düşür. Hər ikisi dövlətdə rəsmi olaraq tanınan hüquq normalarının ifadə formaları kimi çıxış edir. Məhz bu mənada hüquq mənbələri və hüquq formaları anlayışlarının eyniliyi müşahidə olunur.

Müəllif yanaşmasına görə, hüquq mənbələrinə dair müxtəlif təsnifatlar hüquq mənbələrinin formal (hüquqi) və sosial olaraq daha məntiqli bölgüsü ilə əvəz edilə bilər. Bu zaman formal hüquq mənbələri qismində hüquqi sənədlər sistemini (normativ hüquqi akt, məhkəmə presedenti, normativ müqavilə və s.) nəzərdən keçirmək lazımdır.

***Açar sözlər:** hüquq, mənbə, qanunvericilik, sistem, norma, konsepsiya, hüquqi akt, hüquq ideologiyası.*

Giriş. Müasir dövrdə ictimai-siyasi münasibətlərin sürətlə inkişafı hüquq nəzəriyyəsinin bir sıra fundamental kateqoriyalarının yenidən dərkini gündəmə gətirir, humanitar və sahəvi hüquq elmlərinin son nailiyyətlərinə əsaslanan ənənəvi hüquqi anlayışlar barəsində ciddi tədqiqatların aparılmasını zəruri edir. Dərin araşdırmaları tələb edən mövzular sırasına “hüquq mənbələri” kateqoriyası da daxildir, çünki onun məzmununun müəyyənləşdirilməsi bu və ya digər ictimai hadisənin ona aid olmasını şərtləndirir. Bu anlayışın dəqiqliyi hüquqi problemlərin nəzəri baxımdan işlənilib hazırlanması baxımından da zəruridir.

Hüquq mənbələri kateqoriyasına köhnə yanaşmanın xüsusiyyəti onun məhdudluğu və qeyri-ardıcılığı ilə səciyyələnir. Belə ki, hüquq mənbələri probleminin araşdırılması, bir qayda olaraq, Sovet hüququnun problemləri çərçivəsində aparılırdı. Digər ölkələrin hüquq sistemində münasibətdə hüquq mənbələrinin çoxluğu tanındığı halda, Sovet hüquq sistemi şəraitində mahiyyət etibarilə normativ hüquqi akt hüququn yeganə mənbəyi olaraq tanınırdı. Ona görə də “hüquq mənbələrinin sistemi” anlayışı adətən “qanunvericilik sistemi” anlayışı ilə eyniləşdirilirdi, “normativ hüquqi akt” anlayışı “qanunvericilik” anlayışı ilə əvəzlənirdi, qanunla qanunqüvvəli aktlar arasındakı həddlər silinirdi.

İşin məqsədi “hüquq mənbələri” fenomeninin formal və məzmunca aspektlərinin kompleks nəzəri-hüquqi və müqayisəli-hüquqi təhlilidir ki, bu zaman diqqət müasir Azərbaycan hüquq mənbələri sisteminin xüsusiyyətləri və bu sistemin tərkib elementlərinin nisbəti və qarşılıqlı əlaqələri üzərində cəmləşir.

Hüquq subyektləri konkret hüquq mənbəyinə istinad etməklə, qəbul olunan qərara “hüquqi əsas” yaratmağa çalışırlar. Belə ki, Avropa Təhsil Fondunun əməkdaşlarının İnzibati Davranış Məcəlləsinin (The ETF Code of Good Administrative Behaviour) 18.1-ci maddəsinə görə, “Avropa Təhsil Fondunun fiziki şəxsin hüquq və maraqlarına təsir göstərən hər bir qərarı müvafiq işlə əlaqəsi olan fakt və hüquqi əsaslara söykənməklə əsaslandırılmalıdır”. John Bell qeyd edir ki, “hüquqi əsas həm qərarın qəbulunun hüquqa uyğunluğunu, həm də qəbul edilmiş qərarın düzgünlüyünü ifadə edir. Belə bir dəlil gətirmək üçün hüququ tətbiq edən şəxs yalnız tətbiq olunan hüquq mənbələrini və ya hüquqi prinsiplərin məcmusunu göstərmir, həm də adekvat bir əsas gətirmək üçün onların şərhini verir” [1, 42].

Bununla yanaşı, dövlət-hüquqi quruculuğunun hazırkı mərhələsində hüquq mənbələrinin yerinin və əhəmiyyətinin müəyyənləşdirilməsi hüquq elminin mühüm vəzifələrindən biridir. Çünki dövlətin ali məqsədini insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması təşkil edir. “Bu ali məqsədin həyata keçirilməsi üçün hüquqi dövlətin Konstitusiyaya ilə müəyyən olunmuş obyektiv hüquqlara əsaslanan subyektiv hüquqlar şəbəkəsi, mexanizmi və institutları olmalıdır” [2, 572].

Bütövlükdə “mənbə” sözü öz mürəkkəbliyi ilə seçilir və bir çox mənaya malikdir. Bunlardan birincisi, qədim dövrdən ona verilən mənə ilə üst-üstə düşür və bir başlanğıc, əsas, təməl, səbəb kimi qəbul edilir. Başqa sözlə, bu anlam nəyinsə haradan qaynaqlandığını, nədən irəli gəldiyini ortaya qoyur.

“Mənbə” sözünün ikinci mənası predmet və ya hadisənin qaynaqlandığı qüvvə ilə bağlıdır. Bu mövqedən çıxış edən müəlliflər hüquqi şüuru, hüquqi təlimləri və hakim hüquq ideologiyasını hüququ yaradan bir qüvvə kimi tanıyırlar.

Nəhayət, “mənbə” sözünün üçüncü mənasında, o, yazılı bir abidə, sənəd kimi anlaşılır. Belə formal yanaşma çərçivəsində hüquq mənbələri hüquqi hadisələri təsbit edən hüquqi sənədlərin məcmusu kimi ifadə edilir [3, 12]. Bu zaman alimlər vaxtilə hüquqi sənəd əhəmiyyətinə malik olmuş və keçmişin hüquq sistemləri haqqında bilgiləri formalaşdıran hüquqi abidələrdən bəhs edirlər.

Fikrimizcə, məhz “mənbə” sözünün son mənasından “hüquq mənbələri” anlayışının xüsusi hüquqi mənasını araşdırmaq lazımdır. Əgər mənbə qismində müəyyən bir sənəd qəbul edilirsə, hüququn mənbəyi müəyyən hüquqi sənəd-akt olmalıdır. Hüququn ictimai münasibətlərin normativ tənzimləyicisi olması mahiyyətindən çıxış edərək, ilk növbədə, “hüquq mənbələri” anlayışına bütün hüquqi sənəd-aktları deyil, yalnız normativ əhəmiyyətə malik olan, yəni öz məzmununda hüquq normalarını cəmləşdirən aktları aid etmək lazımdır.

Bununla belə, K.Svaygert və H.Kets düzgün qeyd edirlər ki, “milli hüquq sistemlərini daha dərindən dərk etmək üçün təkcə rəsmi hüquq mənbələrini deyil, həm də hüquq mədəniyyəti, ideologiya, dini normalar və hüquqi doktrinanı öyrənmək lazımdır” [4, 107-108]. Başqa sözlə, hüquqi ənənənin xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır, yəni “mövcud hüquq normalarının təbiəti və xarakteri, cəmiyyətin həyatında və siyasi sistemdə hüququn rolu, onun formalaşması, realizəsi və öyrənilməsi haqqında insanların dərin köklərə malik, tarixən şərtləndirilmiş fikirləri” diqqətdən kənar qalmamalıdır [5, 2].

Dünya təcrübəsi göstərir ki, hüquq normalarının ifadə formaları fərqlidir. Bunlar ümumi formada, mücərrəd bir qərar şəklində və ya sonrakı analoji işlərin baxılması zamanı ümumməcburi əhəmiyyətə malik olan konkret bir işin həlli nümunəsində, yaxud hüquqyaratma fəaliyyətini həyata keçirən orqanların müqavilə praktikasının nəticəsi kimi, habelə sadəcə dövlət tərəfindən

sanksiyalaşdırma formasında ifadə olunur. Bəzi müəlliflər bu fikri ümumiləşdirərək bildirirlər ki, “hüquq normaları ya aydın şəkildə qurulmuş formada, ya da bu və ya digər mübahisənin həlli ilə bağlı rəsmiləşdirilməmiş bir hesabat şəklində öz təsbitini tapırlar” [6, 16-17].

Bununla əlaqədar hüquq mənbələri qismində hüquqi sənədlər sistemini (normativ hüquqi akt, məhkəmə presedenti, normativ müqavilə və s.) nəzərdən keçirmək lazımdır. Məhz mənbənin sənədli şəkildə müəyyənləşdirilməsi hüquq mənbələri anlayışının xüsusi-hüquqi (formal) cəhətinin aydınlaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, bu anlayışın formal tərəfi hüquq elmində uzun müddət ərzində formalaşmışdır. “Formal mənada hüquq mənbələri” dedikdə hüquq normalarının ifadə formaları, yəni hüquq normalarının yerləşdiyi “dolça” başa düşülür. Bununla belə, hətta hüquq mənbələrinin formal mənası müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən birmənalı olaraq qəbul edilmir.

“Hüquq mənbələri” anlayışının məna müxtəlifliyi səbəbindən bir çox müəllif onun şərti xüsusiyyətinə diqqət yetirirlər. Bu zaman, fikrimizcə, “hüquq mənbələri” anlayışının sırf “yuridik mənbə” mənasını onun digər mənası ilə, yəni hüququn mahiyyəti və məzmunu xarakterizə edən sosial bünövrə, başlanğıcla tam şəkildə eyniləşdirilməsi düzgün deyil. Bu baxımdan professor M.N. Marçenkonun müvafiq məsələyə dair yanaşması təqdirəlayiqdir. O, bu hüquqi hadisənin aşağıdakı aspektlərini nəzərdən keçirməyi təklif edir:

- a) “etimoloji mənada hüquq mənbələri”;
- b) hüququn təbii mənbələri (hüququn formalaşmasına təsir göstərən coğrafi, iqlim, bioloji və digər faktorlar);
- c) birbaşa olaraq hüquqyaratma prosesinə və bunun vasitəsi ilə hüququn özünə təsir göstərən hüququn sosial mənbələri, yəni sosial, siyasi, ideoloji, kulturoloji və s. kimi amillər;
- ç) müxtəlif iqtisadi faktorları özündə ifadə edən maddi hüquq mənbələri (bunlar xüsusilə “marksizm-leninizm” təlimi tərəfindən təfərrüatlı şəkildə araşdırılır);
- d) hüququn fəlsəfi mənbələri, yəni əsasında bu və ya digər hüquq normalarının, hüquq sisteminin elementlərinin irəli sürüldüyü və işlənib hazırlandığı ideyalar və ideoloji konstruksiyalar (liberal, mühafizəkar və s.);
- e) “formal-hüquqi mənada hüquq mənbələri” [7, 46-51].

Bununla yanaşı, ümumiyyətlə, “hüquq mənbələri” anlayışından imtina etməyə çağıran alimlərin sayı da kifayət qədərdir. Belə ki, hələ ötən əsrin 60-cı illərində bu yanaşmanın nüfuzlu nümayəndələrindən biri olan A.F. Şəbanov qeyd edirdi ki, “hüququn forması” termininin istifadəsi daha münasibdir, çünki “hüququn mənbəyi” anlayışı ilə ifadə edilən məna formal baxımdan bu sözün həmin təzahürü yaradan təsir qüvvəsi, səbəb kimi ümumi qəbul edilmiş anlayışına uyğun gəlmir.

Bundan əlavə, onun fikrincə, hüququn forması anlayışının istifadəsi tədqiqatçını və praktiki işçini hüquqyaratma, hüququn forması və məzmununun qarşılıqlı əlaqələri, hüquq normasının strukturu və forması, hüququn müxtəlif formaları kimi sırf hüquqi problemlərin həlli yoluna çıxarır. Ümumən, A.F. Şəbanovun gəldiyi qənaətə görə, “hüququn forması” termini ilə hüquq normalarını izah edən təfsir aktlarının, normativ hüquqi aktların qüvvəyə minməsinə və ya qüvvədən düşməsinə ehtiva edən aktların hüquqi mahiyyətini aydınlaşdırmaq daha əlverişlidir [8, 42-43].

Ehtimal olunur ki, bu yanaşmanın ciddi qüsurları vardır, çünki əsasən dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş hüquq formalarına, yəni normativ hüquqi aktlar sisteminə aiddir. Bu arada “hüquq mənbələri” konsepsiyası daha çox hüquq normalarının sosial şərtləndirilməsini, onların mənşəyini

və dövlətin ifadə formalarının müxtəlifliyini, habelə dövlətin sanksiyasını almış digər iradəni əks etdirir. Ona görə də həm “hüquq mənbələri”, həm də “hüququn forması” anlayışlarının özünəməxsus spesifik mənalara malik olması barədə mülahizə daha məqbul görünür. Bundan əlavə, “hüquq mənbələri” anlayışının istifadə üçün mütənasibliyi həm də onun hüquq elmində ənənəvi olması ilə şərtləndirilir.

Nəticələr. Beləliklə, bu gün hüququn formaları və ya mənbələri anlayışı ilə bağlı məsələnin artıq bitməsi barədə fikirlərlə razılaşmaq olmaz [9, 83]. Belə ki, birincisi, hüquq ədəbiyyatında hüquq mənbəyinin universal tərifli hələ də mövcud deyil. Müvafiq tərif həm hüquq formasına (“formal mənada hüquq mənbələri”), həm də mənbələrinə və ya hüquq normalarının məzmununa təsir edən faktorlara xas olan ümumi cəhətləri özündə cəmləşdirir.

İkincisi, hüquq mənbələri anlayışının əksər təriflərində hüquq normalarının zahiri ifadə formalarının nəzərdən keçirilməsi problemi məhdud halda təzahür edir. Tədqiqatçıların diqqəti yalnız son nəticəyə - hüquq normasının maddi daşıyıcısına (normativ hüquqi akt, məhkəmə presedenti və s.) yönəlir. Bu zaman qüvvədə olan hüquq normalarının yaranmasının və ya dəyişdirilməsinin birbaşa səbəbləri, habelə normanın “doğuluşu” prosesi elmi təhlilin obyektindən kənar qalır. Beləliklə də, hüququ yaradan amillər nəzərdən qaçır.

Fikrimizcə, bu amilləri iki qrupa bölmək olar:

1) Xüsusi səlahiyyətli qanunvericilik və icra orqanlarının fəaliyyəti nəticəsində hüquq normalarının məqsədyönlü şəkildə ortaya çıxması – məhz bunlar hüquq mənbələrinin “doğuluşunun” birbaşa səbəbləri sayılır;

2) İctimai proseslərinin təsiri altında hüquq normalarının və konkret mənbələrin hədəfsiz formalaşması. Onların hərəkəti nisbətən hiss olunmur, çünki hüquq normasının özünün “doğulması” anı həmişə rəşional olaraq qavranılmır. Bu və ya digər ictimai həyat hadisəsinin müvafiq hüquq normasının və ya normalar qrupunun məzmununa necə təsir etdiyi, bir qayda olaraq, müəyyən bir müddətdən sonra dərk olunur və təhlil edilir.

Başqa sözlə, hüquqyaradıcı orqanların fəaliyyəti və ictimai həyatın faktorlarının hüquqa təsiri öz aralarında bir-birinə çox bənzəyir - çünki həm birincilər, həm də ikincilər hüquqa bir növ “kənardan” təsir edirlər. Bununla belə, onları bir-biri ilə eyniləşdirmək səhv olardı. Belə ki, hüquqyaradma subyektlərinin fəaliyyətinin hüquq normalar ilə tənzimləndiyi, müəyyən bir prosedur-prosessual çərçivədə aparıldığı, nizamlanmış, məqsədyönlü, peşəkar və şüurlu bir şəkildə baş verdiyi halda, sosial mənbələrin inkişafı öz-özünə baş verir, aydın müşahidə olunmur və daha qlobal qanunauyğunluqların (sosial qanunların) təsirinə məruz qalır.

“Hüquq mənbələri” anlayışı hüquq normalarının (qanunların və qanunqüvvəli aktların) ifadə edilməsi və təsbitinin hüquqi vasitəsi qismində çıxış edən və dövlət tərəfindən formal olaraq müəyyənləşdirilən rəşmi hüquqi aktlarla məhdudlaşmır, habelə hüququn sosial köklərini göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hüquq mənbələrinin maddi mənada anlamı daha mürəkkəb və tutumlu görünür. Burada mənbə kimi cəmiyyətin maddi şəraiti, onun iqtisadi münasibətlər sistemi çıxış edir. Lakin belə yanaşmada hüququn yaranmasının iki faktoru – dövlət orqanlarının hüquqyaradma fəaliyyəti ilə hüquq yaradıcılığına dolayı təsir göstərən cəmiyyətin maddi şərtləri arasındakı ziddiyyətlər özünü biruzə verir. Hüquqyaradma fəaliyyəti baxımından, şübhəsiz ki, dövlət orqanları hüququn formalaşması və ifadə edilməsinin həlledici mənbəyidir. Bununla belə, onlar öz hüquqyaradma fəaliyyətini heç də həmişə iqtisadi tələbatları nəzərə almaqla təşkil etmirlər. Rəşmi hüquqyaradma fəaliyyətində ictimai həyatın maddi şərtlərinin nəzərə alınması gündəlik fəaliyyətin

nəticəsi yox, daha çox arzu olunan bir hədəfdir. Gerçəklikdə bu belə olsaydı, qüsurlu və səmərəsiz aktlar qəbul edilməzdi. Buna görə də cəmiyyətin maddi şərtləri qəbul olunan aktların mətnində daha dəqiq nəzərə alınmalıdır.

Fikrimizcə, hüquq mənbələrinin maddi mənada anlamı özünün mücərrədliyi ilə zəif təsir bağışlayır. Məsələ bundadır ki, cəmiyyətin maddi şərtlərinin əsasında iqtisadi, siyasi, ideoloji, milli və digər maraqların sintezini özündə əks etdirən insan tələbatları və mənafeləri dayanır. Həm də sırf maddi münasibətləri təmiz formada hüququn xüsusi mənbəyi olaraq fərqləndirmək həmişə mümkün deyil. Beləliklə, düşünürük ki, “maddi mənada hüquq mənbələri” adlandırılan kateqoriya yalnız digər hüquqyaradıcı faktorlarla eyni sırada dayanan sosial-hüquqi mənbələrin xüsusi bir növüdür.

Hüquq mənbələrinin ideoloji mənada anlamı zamanı hüquqyaratma fəaliyyətinin qanunauyğunluqları və hüquqi biliklərin formalaşmasının intellektual zəmini nəzərdən keçirilir və bu qisimdə hüquq düşüncəsi çıxış edir. Hüquq, onun mahiyyəti və sosial təyinatı ideyalar, baxışlar, nəzəriyyələr, hisslər, duyğular və əhval-ruhiyyə sistemi şəklində hüquq düşüncəsi vasitəsilə dərk edilir. Hüquq düşüncəsi özünün ideoloji hissəsində mövcud və arzuolunan qanun haqqında insanın təsəvvürlərini formalaşdırır və hüquqyaratma sahəsinə təsir edir. O, fərdi, qrup və ümumsosial səviyyələrdə hüquq mənbələrinin ideya məzmununu və məqsədlərini əsaslandırmaqla və isbatlamaqla dövlət iradəsinin formalaşdırılması prosesinə xidmət edir. Lakin öz təbiətinə görə sosial-hüquqi hadisə olmaqla hüquq düşüncəsi hüququ yaradan xüsusi sosial faktorların sırasına daxil edilir. Tarixin şəhadət verdiyi kimi, ayrı-ayrı dövlətlərin ictimai həyatının hüquq düşüncəsinin bilavasitə hüququn yuridik mənbəyinə çevrildiyi dövrlərində subyektivizm, “inqilabi özbaşnalıq” və digər hüquqazidd hadisələr müşahidə olunurdu. Bu səbəbdən hüquqyaratma sahəsindəki hüquq düşüncəsi yardımçı funksiyanı yerinə yetirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Hüquq mənbələrinin idraki mənada anlamı bu və ya digər hüquqi aktın işlənilib hazırlanması ərafəsində bunun konkret motivlərini, səbəblərini, şərtlərini aydınlaşdırmağa imkan verən sənəd və materiallara diqqət yetirir. Burada tədqiqatçıya konkret bir hüquq mənbəyinin yaradıldığı mərhələnin ruhunu daha yaxşı anlamağa imkan verən müxtəlif yazılı sənədlərin cəlb edilməsinə əsaslanan tarixi və siyasi hüquqi təfsir üsulundan istifadə olunur. Bu səbəbdən belə tarixi yazılı materiallar bir o qədər hüquq mənbələri kimi deyil, daha çox hüquq normalarının tarixi-siyasi təfsir mənbələri kimi çıxış edirlər.

Hüquq mənbələrinin formal mənada anlamı “hüquq formaları” anlayışı ilə üst-üstə düşür. Bunlar dövlətdə rəsmi olaraq tanınan hüquq normalarının ifadə və təsbit formalarıdır. Məhz bu mənada hüquq mənbəyi və hüquq forması anlayışlarının eyniliyi müşahidə olunur.

Beləliklə, hüquq mənbələrinin yuridik mənada anlamı çərçivəsində səlahiyyətli orqanlar tərəfindən xüsusi qaydada qəbul edilən və özündə formal müəyyənləşdirilmiş hüquq normalarını əks etdirən hüquqi sənədlər göz önünə çəkilir.

Deməli, hüquq mənbələrinin maddi, ideoloji, idraki mənalarda fərqləndirilməsi müəyyən araşdırma dəyərində malikdir, eyni zamanda həddindən artıq şərtidir və kifayət qədər dəqiq deyil. Fikrimizcə, bütün hüquq mənbələrinin formal (hüquqi) və sosial olaraq daha məntiqli bölgüsü ilə əvəz edilə bilər və sonuncu bölgü əvvəlki təsnifatı da əhəmiyyətli dərəcədə özündə cəmləşdirir. Qeyd edilən bölgü hüququn formalaşmasının iki başlıca faktoru və üsulunun fərqləndirilməsinə əsaslanır:

1) Öz səlahiyyətləri daxilində hüquqyaradıcılığı funksiyalarını həyata keçirən xüsusi səlahiyyətli dövlət hüquqyaratma orqanlarının fəaliyyəti nəticəsində hüquq normalarının məqsədyönlü şəkildə meydana çıxması.

2) İctimai həyatın hadisələri, prosesləri və faktorlarının təsiri altında hüquq normalarının formalaşması. Onların hərəkəti nisbi olaraq hiss olunmur və normanın “doğulma” anı heç də həmişə rəşional şəkildə dərk olunmur. İctimai həyatın bu və ya digər hadisəsinin müvafiq hüquq normasının məzmununa necə təsir göstərdiyini, bir qayda olaraq, xeyli vaxt keçdikdən sonra başa düşmək olar.

Belə ki, dövətdə formal hüquq mənbələrinin olduğunu tanıyan alimlərin mövqələrinə görə “hüquqi doktrina formal hüquq mənbəyi deyil. O, yalnız hüquq normalarının yaradılmasına təsir göstərən bir amil kimi çıxış edir” [10, 20].

Hüququn sosial mənbələrinə gəldikdə, bunlar subyektlərin hüquqyaratma fəaliyyətini anidən şərtləndirən obyektiv olaraq konkret cəmiyyətdə formalaşmış hüquqyaratma faktorlarıdır.

Beləliklə, hüquqyaratma orqanlarının fəaliyyəti və cəmiyyətin sosial şərtləri hüququn meydana gəlməsini eyni dərəcədə təşviqləyir və onun məzmununa təsir göstərir. Lakin bunları eyniləşdirmək də yolverilməzdir, çünki bu iki prosesin nəticələri olaraq yuridik və sosial hüquq mənbələri əhəmiyyətli dərəcədə bir-birindən fərqlənir. Hüquqyaratma subyektlərinin fəaliyyəti qanunla tənziqlənir, müəyyən prosessual çərçivədə baş verir, nizamlanmaya məruz qalır, məqsədyönlüdür və bir qayda olaraq peşəkar səciyyə daşıyır. Hüququn sosial mənbələri isə daha çox qlobal qanunauyğunluqların - ictimai inkişaf qanunlarının təsirinə meyllidir. Hüququn meydana gəlməsinin sosial faktorları və mənbələri kimi ən əhəmiyyətli rolunu iqtisadiyyat, siyasət, cəmiyyətin sosial quruluşu, ideologiyası və əxlaqı oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bell, J. Sources of Law // -The Cambridge Law Journal, Volume 77, Issue 1, -March, -2018, - p. 40-71.
2. Həsənova, S.C. Müasir qanunvericiliyin inkişafının bəzi məsələləri. Azərbaycan XXI əsrin astanasında” İkinci respublika elmi-praktiki konfransının (8-12 may 1998-ci il) materialları. //- Bakı: “Təfəkkür” Universiteti, -1998, -s.569-572.
3. Изаксон, Р.А. Актуальные проблемы источников права //-Вестник Восточно-Сибирского института Министерства внутренних дел России, -2014, № 3, -с. 12-20.
4. Цвайгерт, К., Кетц, Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. В 2-х т. Пер с нем. //-М., -2000, Т.1: Основы, -с. 107-108.
5. Merryman, John Henry and Perez-Perdomo, Rogelio. The Civil Law Tradition: An Introduction to the Legal Systems of Europe and Latin America. //-Stanford: Stanford University Press, -Edition 3. -2007, -173p.
6. Кананькина, Е.С. Источники права в сфере образования (теоретико-правовое исследование): Автореф. дис. канд. юрид. наук. //-Екатеринбург, 2006, 30с.
7. Марченко М.Н. Источники права. //-М.: Проспект, -2008, -759с.
8. Шebанов, А.Ф. Форма советского права. //-М.: Юрид. лит., -1968, -216с.
9. Алексеев, С.С. Теория права. //-М.: БЕК, -1994, -224с.

10. Данцева, Т.Н. Формальные источники права: Автореф. дис. канд. юрид. наук. // -Красноярск, -2007, -24с.

REFERENCES

1. Bell, J. Sources of Law // -The Cambridge Law Journal, Volume 77, Issue 1, -March, -2018, - p. 40-71.
2. Hesenova, S.J. Muasir ganunvericiliyin inkishafinin bezi meseleleri / “Azerbayjan XXI esrin astanasında” İkinci respublika elmi-praktiki konfransynyn (8-12 may 1998-ji il) materiallary. // -Bakı: “Tefekkur” Universiteti, -1998, -s.569-572.
3. Izakson, R.A. Aktual'nyye problemi istochnikov prava // -Vestnik Vostochno-Sibirskogo instituta Ministerstva vnutrennykh del Rossii, -2014, № 3, -s. 12-20.
4. Tsvaygert, K., Kets, Kh. Vvedenie v sravnitel'noe pravovedeniye v sfere chastnogo prava. V 2-kh t. Per s nem. // -M., -2000, T.1: Osnovy, -s. 107-108.
5. Merryman, John Henry and Perez-Perdomo, Rogelio. The Civil Law Tradition: An Introduction to the Legal Systems of Europe and Latin America. // -Stanford: Stanford University Press, -Edition 3. -2007, -173p.
6. Kananikina, E.S. Istochniki prava v sfere obrazovaniya (teoretiko-pravovoe issledovanie): Avtoref. dis. kand. yurid. nauk. // -Ekaterinburg, -2006, -30s.
7. Marchenko, M.N. Istochniki prava. // -M.: Prospekt, -2008, -759s.
8. Shebavov, A.F. Forma sovetskogo prava. // -M.: Yurid. lit., -1968, -216s.
9. Alekseev, S.S. Teoriya prava. // -M.: BEK, -1994, -224s.
10. Dantseva, T.N. Formal'nie istochniki prava: Avtoref. dis. kand. yurid. nauk. // -Krasnoyarsk, -2007, -24s.

THE CATEGORY “SOURCES OF LAW”

Yaverzade Y.E.
Baku State University

The author of the article notes that it is necessary to distinguish between the understanding the sources of law in the material, ideological, cognitive, formal and other senses. Diversity in understanding the sources of law has a certain research value. Among them, understanding the sources of law in a material sense is the most difficult.

The article emphasizes that the understanding of the sources of law in the formal sense coincides with the concept of “forms of law”. Both are officially recognized in the state forms of expression of the rule of law. In this aspect we can argue the identity of the concepts of sources of law and forms of law.

In accordance with the author’s approach, the variety of classifications regarding the sources of law can be replaced by a more logical division of the sources of law into formal (legal)

and social. In this case, the system of legal documents (legal act, judicial precedent, normative contract, etc.) should be considered as formal sources of law.

Key words: law, source, legislation, system, norm, concept, legal act, legal ideology.

Rəyçi: *h.e.d., prof. Cəfərli N.H.*

Müəllif haqqında məlumat

Soyadı, adı, atasının adı	İş yeri	Vəzifəsi, elmi dərəcəsi, elmi adı	Əlaqə
Yavərzadə Yavər Elçin oğlu	Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası	Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi və tarixi kafedrası, doktorant	yaver_019@inbox.ru mob: (+994)50 236 11 76